

запрошував майстрів з інших країн – німців, ляхів, до роботи залучав навіть селян¹.

Український король Лев I (1292 – 1301 рр.) – це одна з найяскравіших постатей в історії Української середньовічної держави. Він зумів так організувати життя своєї держави, що в ній панувала стабільність і чітка ієрархія гілок влади упродовж останнього десятиліття XIII ст. і на початку XIV ст. Політику Лева I підтримував його син король Юрій I Львович².

Отже, феномен розвитку Української держави та єдиновладної королівської влади Лева Даниловича у 1292 –1301 рр. ще потребує детального вивчення та обговорення українськими та зарубіжними дослідниками.

Гай-Нижник П.П., Яремчук В.Д. (Київ)

**НА ШЛЯХУ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
В ЗАКАРПАТТІ
(реконструкція визвольних змагань
закарпатських українців у XIX – початку XX ст.)**

У статті досліджується спроба національного звільнення і встановлення української державності в Закарпатті у XIX – початку XX ст. Обґрунтовуються обставини як внутрішнього характеру, так і зовнішніх чинників, які призвели до поразки визвольних змагань закарпатських українців.

Наприкінці Першої світової війни у зв'язку з поширенням революційної ситуації та кризою обох імперій – Російської та Австро-Угорської, до складу яких входили українські землі, розпочався новітній процес боротьби українського народу за своє національне та соціальне визволення, метою якого було відновлення власної національної державності. Як відомо, головні події визвольних змагань відбувалися в Наддніпрянській Україні, початок якому поклало утворення УНР у 1917 р. В Західній Україні цей процес, ускладнений війною, розрухою та агресивними діями більш сильних націй-конкурентів, стосувався переважно Галичини, що розгорнувся наприкінці 1918 р. Червоною ниткою через новітні визвольні змагання українського народу проходив соборницький процес, який прагнув об'єднання розполовиненого українського етнічного тіла в єдиній державі.

У найбільш ослабленому стані до цих вирішальних історичних подій підійшла українська громада Закарпаття, яка входила до Угорщини,

---

¹ Крип'якевич І.П. Історія України. – К., 1990. – С. 79-81.

² Див.: Ідзьо В.С. Великий князь Лев Данилович і становлення міста Львова у XIII столітті як столиці України-Русі // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2004. – Т. X. – С. 112-116; Ідзьо В. Продовжувач справи короля Данила – великий князь Лев Данилович – і становлення міста Львова у XIII столітті як столиці України-Русі. Засновник Львова король Данило та Українська держава в XIII столітті (до 750-річчя першої літописної згадки міста Львова) (1256-2006 рр.). – Львів: Вид-во університету «Львівський Ставропігійон», 2006. – С. 408-415.

складової частини Австро-Угорської імперії. Нагадаємо, що найбільш висунуте на Захід Закарпаття було „відрізане” від основних українських етнічних теренів ще в ранньому середньовіччі. У XVI ст. воно в складі Угорського королівства потрапило в межі „клатикової” Австрійської імперії не становлячи єдиного національного тіла. Згідно з волею володарів суцільні українські етнічні закарпатські землі були довільно поділені між комітатами, не складаючи в них більшості населення. Лише в окремих з них, скажімо Берег, Угоча, Унг, Мараморш їхня присутність на початку XX ст. серед населення коливалася від 37,5 до 44%¹. До того ж українське Закарпаття і надалі було відділене від інших суміжних українських територій – Галичини та Буковини адміністративними, а з 1867 р. державним кордоном. На початок XX ст. закарпатські українці перетворилися на дрібну національну меншину, яка займала за чисельністю у 20-ти мільйонній Угорщині 6-те місце (2,3% населення). Згідно з офіційними даними у 1910 р. українців нараховувалося в Закарпатті 472 тис. (понад 56% на етнічних землях)².

Значний вплив на закарпатських українців, як і на інші національні загалом, мала зміна політичного режиму, пов'язана з діями освіченого абсолютизму, низкою соціально-економічних реформ кінця XVIII ст., які спричинилися до появи симптомів українського національного відродження. Однак ці інновації, продиктовані потребою самозбереження й рівноваги імперської політичної системи, зміцнення централізованої влади були швидкоплинними, не змінюючи статусу українців. В наступні часи українське населення імперії, яке складалося, головним чином, з селян та подібного до нього за статусом духовенства, і надалі займало переважно найнижчі соціальні щаблі суспільства, перебуваючи під подвійним гнітом державно-бюрократичного апарату та регіонального національного визиску.

Вибух буржуазних революцій 1848 р. вивів з середньовічного заціпеніння і зробив поштовх до національного відродження західних українців. Зародження перших організаційних форм, вироблення ідейних засад українського національного руху відбувалося на фоні, коли вся Західна Європа була охоплена гаслом революційних рухів, спрямованих на об'єднання суцільних етнічних масивів, за скинення чужоземного поневолення та суверенність кожного народу на своїй землі.

Перші здобутки були отримані в найбільшому етнічному середовищі українців – Східній Галичині. Створена у Львові на початку 1848 р. перша

¹ Романцов В.О. Український етнос: на одвічних землях та за їхніми межами (XVIII–XX століття). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – С. 66.

² Трайнин И.П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и её распад. – М.: АН СССР, 1947. – С. 109; Украинский народ в его прошлом и настоящем / Под ред. Ф.К.Волкова, М.С.Грушевского, М.М.Ковалевского, Ф.Е.Корша, А.Е.Крымского, М.И. Туган-Барановского, А.А.Шахматова. – Петроград: Тип. т-ва „Общественная польза”, 1916. – Т. II. – С. 410–411, 425; Историчні передумови воз'єднання українських земель / Ф.І.Стеблій, Я.Д.Ісасвич, С.А.Макарчук та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 308; Енциклопедія українознавства: В 2 т. / Під гол. ред. В. Кубійовича. – Мюнхен; Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1949. – Т. I. – Кн. I. – С. 170.

національна представницька організація – Головна руська рада¹ (ГРР) у своїй політичній заяві від 9 червня 1848 р. заявила про своє прагнення домогтися адміністративного поділу Галичини (на той час до неї входила й Буковина) й утворення з її українських етнічних земель окремої австрійської провінції. Одночасно з цим мало відбутися й урівноправлення української громади, греко-католицької церкви з іншими народами та конфесіями. До наступного кроку національного визволення й соборності мали призвести втілення домагань українських депутатів, висловлені у новоствореному віденському парламенті. Йшлося про утворення з усіх українських земель Австрії – Східної Галичини з Лемківщиною, Буковини та українського Закарпаття окремого коронного краю зі своїм сеймом та урядом². Ідея ГРР щодо об'єднання Галичини і Закарпаття в єдиний коронний край отримала підтримку і з боку нечисленного кола української закарпатської еліти. Згадані дії політичного представництва української громади стали наслідком тривалої подвижницької діяльності цілого кола українських науковців, духовних діячів Західної України початку XIX ст., які в своїх творах доводили про автохтонність українства, національну спорідненість не лише Галичини, Буковини й Закарпаття, але й Наддніпрянської України³.

Однак ці занадто радикальні для імперії плани, що могли суттєво змінити розстановку національних сил, наштотували опір, передусім, польської сторони, не принесли позитивних наслідків. Водночас накреслені обрії національно-політичного руху в Австрійській імперії, що пов'язувалися з місцевою національною автономією (поки що) та соборністю стали дороговказом до буремного 1918 р., а можливо, є тим взірцем до сьогодення.

Натомість на той час в умовах наступу політичної реакції в Австрійській імперії на початку 60-х рр. XIX ст., український суспільно-політичний рух, який практично робив перші самостійні кроки, втратив свою активність, а українські землі, поділені кордонами адміністративних одиниць, все більше губили зв'язок між собою.

Наступне суттєве послаблення української громади у 60–70-х рр. XIX ст. за рахунок зміни політичних настроїв у Відні та намаганні Габсбургів спиратися у своїй внутрішній політиці на більш близькі йому польські та угорські політичні сили, як похідна посилення антагонізмів у середовищі української громади, призвело до поширення в Західній Україні нового суспільного угруповання, притаманного й іншим пригнобленим слов'янським народам – москвофільства. До кінця XIX ст. цей суспільно-політичний рух, який ішов урозріз з українським національним

¹ До кінця XIX ст. українці на західних землях називали себе „русинами”, а українську мову – руською.

² Антонович М. Історія України. – Прага, 1942. – Т. 4: Нова доба. – С. 72; Охрімівич Ю. Розвиток української національно-політичної думки (від початку XIX століття до Михайла Драгоманова). – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1965. – С. 37.

³ Яремчук В.Д. Вплив національної ідеї на визвольну боротьбу в західноукраїнському регіоні на початку XX ст. // Події і особистості революційної доби: Збірник. – К.: ІІІЕНД, 2003. – С. 9-10.

відродженням, став найпотужнішим. Поширенню згаданого явища сприяло й те, що в умовах відсутності національних політичних традицій, слабка українська верхівка, втративши підтримку Відня, була вимушена шукати її в державі „москвофільсько-петербурзькій” (М. Драгоманов). Сприяли ж цьому як реальні події у Закарпатті під час придушення російськими військами угорського повстання у 1849 р., коли закарпатці вперше побачили „як мадяри став на коліна перед силою, котра звалась руською”¹, так і наївні селянські сподівання, що колись „білий цар” прийде і „зробить порядок” з панамі і жидами, забезпечивши їм краще життя².

Збіг обставин, пов’язаних з буржуазною революцією 1848–1849 рр., призвів до короткочасного українського ренесансу в Закарпатті. Зігнорували прагнення щодо об’єднання підавстрійських та підугорських українських земель в єдине адміністративне тіло, уряд після розчленування Угорщини у 1850 р. на ряд національних дистриктів утворив і „руський” – Кошицький, до якого увійшли комітати з переважаючою українською людністю – Унг, Берег, Угоча, Мараморш. Відомий громадський діяч А. Добрянський був призначений головою канцелярії наджупана. Українська автономія отримала широкі права в галузі адміністрації і шкільництва, в яких провідною мовою стала українська³. Однак ці успіхи виявилися тимчасовими.

Катастрофічними для української закарпатської громади виявилася наступна трансформація імперії в 1867 р. у дуалістичну Австро-Угорщину, яка відтепер складалася з окремих держав – Австрійського цесарства та Угорського королівства, об’єднаних особою монарха. По суті, між Австрією та Угорщиною була встановлена унія, яка, відображаючи розмежування гегемонії „державних народів” – німців та угорців, була спрямована проти національно-визвольних рухів слов’янських народів, стосовно яких з боку угорської верхівки ставлення було простим: „слов’яни не здатні до самоврядування, ними треба керувати”⁴. Про це чергове розчленування національного організму звертав увагу І. Франко, вказуючи, що „розпорошення” українців між різними державами негативним чином впливає на процес формування української модерної політичної нації, розгортання боротьби за національне та політичне звільнення⁵.

Політичний устрій конституційної Угорщини залишався одним із найконсервативніших у Європі. На відміну від Австрійської частини імперії з проголошеними свободами і правами громадян, захисту їх громадсько-політичної самодіяльності, регламентації міжконфесійних стосунків, рівності націй, не допущення утисків за соціальною та національною

¹ Драгоманов М. В справі Угорської Руси. – Львів, 1895. – С. 6.

² Франко І. Зміна системи // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 312.

³ Дорошенко Д. І. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991. – С. 537; Шандор В. Закарпаття: історично-правний нарис від IX ст. до 1920. – Нью-Йорк: Карпатський союз, 1992. – С. 129.

⁴ Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / Перекл. з англ. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – С. 124.

⁵ Франко І. Українсько-руська (малоруська) література // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – Т. 41. – С. 88.

ознаками (що значною мірою залишилися на рівні декларації), запровадження місцевого самоврядування коронних країв, що давало й українцям обмежену можливість залучення до суспільно-політичного процесу, Угорське королівство, де існувала обмежена автономія Хорватії, зміцнювалося як унітарна національна угорська держава. Її парламент у 1868 р. відхилив опозиційний законопроект „Про гарантування і регулювання державних національностей і мов в Угорщині” згідно з яким у державі мала бути втілена рівноправність „історичних народностей Угорщини: угорців, румунів, сербів, словаків, русинів і німців”. В рамках цілісності королівства пропонувалося реорганізувати найнижчу ланку адміністративного управління – комітати, провести перерозподіл виборчих округів за національною ознакою, що створювало можливості участі національних меншин у законодавчій та виконавчій гілках влади. Натомість, прийняття Угорськими державними зборами закону „Про рівність націй”, у якому національні меншини формально визнавалися рівними з титульною угорською нацією, насправді прискорив наступ суцільної мадяризації. Адже його основна ідея, поряд із відкиданням прагнень ряду народів королівства щодо досягнення національної автономії або навіть федерації, які висловлювали хорвати, серби, румуни, словаки, українці, полягала у висуненні постулату, що всі громадяни Угорщини складають одну неподільну угорську націю й є її рівноправними членами.

Хоча законодавчо і гарантувалося використання мов національних меншин у нижчій ланці адміністративного управління, судочинства, державних школах, розпочатий у 70-х рр. XIX ст. навальний наступ суцільної мадяризації та переслідування національних рухів, невдовзі знищило всі скромні здобутки українців попереднього часу. Відтепер українська меншина Закарпаття знаходилася у найважчому становищі з усіх українських земель Австро-Угорщини, залишаючись до початку XX ст. політично відрізаною „не лише від головного стовбура України–Руси, але також і від Галичини”¹.

На відміну від Австрії, в якій німецьке правління було вимушене постійно балансувати, використовуючи міжнаціональні суперечки та співпрацюючи в першу чергу з польською та чеською елітами, в королівстві угорська гегемонія не мала значних клопотів до кінця існування імперії. Створення дуалістичної системи спрощувало застосування політики переслідування національних рухів, посилення примусової мадяризації. Ці процеси набувають ще більш різких форм на початку XX ст., коли Угорщину, на зміну лібералам, очолюють радикальні націоналістичні сили. Як наслідок, абсолютна більшість державних посад і вакансій центрального та місцевого чиновництва, не беручи автономну Хорватію, були заміщені виключно угорцями. 80% усіх періодичних видань видавалося угорською мовою, тоді як румунською – 2,5%, словацькою – 0,64%, українською –

---

¹ Украинский народ в его прошлом и настоящем / Под ред. Ф.К.Волкова, М.С.Грушевского, М.М.Ковалевского, Ф.Е.Корша, А.Е.Крымского, М.И. Туган-Барановского, А.А.Шахматова. – Петроград: Тип. тов-ва „Общественная польза”, 1916. – Т. II. – С. 421.

0,06%¹. Про перспективи „малих народів” свідчила і заява прем'єр-міністра С.Тіси у 1913 р., яка зводилася до того, що „немадяромовні громадяни повинні передусім змиритися з тим фактом, що вони живуть в однопонаціональній державі, яка не є конгломератом різноманітних народів”².

Українці Закарпаття були майже цілком вилучені з політичного процесу Угорщини. У Державних зборах Угорщини, які відновили свою роботу в 1860 р., вони лише інколи мали поодинокі представництва. Симптоматично, що у А.Добрянського, який намагався виголосити в новому парламенті українські домагання, які стосувалися перетворення королівства на п'ять національних дистриктів, визнання на офіційному рівні українців як окремої нації, створення українського крайового сейму, власного суду та адміністрації, було скасовано посольський мандат. Він отримав змогу стати депутатом угорського парламенту лише з третьої спроби у 1865 р., тривалий час будучи єдиним українським парламентарієм³.

Куральна виборча система при відкритому волевиявленні та довільному трактуванні влади фактора загрози „єдиній угорській державі”, сваволя чиновництва, яке нерідко застосовувало фізичне насильство над виборцями надійно працювали в напрямі захисту інтересів угорської нації, її аристократичної та землевласницької верхівки. Про це свідчить, наприклад, процес утворення в 1895 р. української „Народної партії” на чолі з прясівським греко-католицьким єпископом Ю.Фірцаком. Незважаючи на відверто клерикальний напрям та сповідання поміркованих поглядів влада розцінювала намір її створення як небезпечний, через що намагалася його зрвати. Лише активність української громади під час виборів 1896 р. принесла прибічникам „Народної партії” два мандати до угорського парламенту⁴. Наслідком такої політики стало те, що у 1905 р. серед 453 депутатів угорського парламенту, окрім 40 депутатів від Хорватії, було всього 9 немадярських депутатів: 6 румунів, 2 серби, 1 словак⁵. Виходячи з того, що учасники українського національного руху вперто визнавалися владою як ... державні зрадники⁶, їх присутність у парламенті була лише поодинокую. Серед депутатів все ж таки були три українських послы, але вони були зафіксовані не як „українці”, а як „греко-католики”, до того ж увійшли до різних угорських фракцій⁷.

Протягом II пол. XIX ст. у Закарпатті відбувся цілковитий погром на ниві освіти рідною мовою. Завдячуючи підтримці Ватикану на зламі XVIII–XIX ст. у регіоні початкова освіта, головним чином, під егідою церковних громад, що проводилася українською мовою, набула найкращого розвитку з усіх австрійських земель. Розвиток національної освіти продовжився після 1849 р. Однак ситуація докорінно змінилася з кінця 70-х рр. XIX ст. Шляхом

¹ Пристер Е. Краткая история Австрии. – М.: Иностранная литература, 1952. – С. 474.

² Тейлор А. Дж. П. Назв. праця. – С. 211.

³ Шандор В. Закарпаття: історично-правний нарис від IX ст. до 1920. – Нью-Йорк: Карпатський союз, 1992. – С. 134, 135, 160.

⁴ Там само. – С. 150-151.

⁵ Трайнин И.П. Назв. праця. – С. 246.

⁶ Там само. – С. 239.

⁷ Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 637.

адміністративного тиску та прямого терору угорська мова стала домінуючою мовою освіти в королівстві. За 40 років (1874–1902 рр.) у Закарпатті кількість державних українських шкіл зменшилась з 571 до 74. У 1914 р. їх, окрім невеликої кількості „русько-угорських”, вже не було жодної¹. До ланки середньої і вищої освіти українська мова взагалі не була допущена. Наслідком такої політики стало те, що серед українських закарпатців, а це найгірші показники в імперії, читати і писати вміли ледве 7% чоловіків та 4% жінок².

Перебування регіону як внутрішньої колонії, хронічне безземелля, окрім загострення соціальних суперечок, викликало болочу трудову еміграцію, яка, розпочавшись у 70-х рр. XIX ст. з Закарпаття, поширилася на Галичину та Буковину, набравши політичного резонансу. За наступні неповних півстоліття з імперії лише за океан виїхало близько 500 тис. українців. Закарпатські українці, де соціально-економічні умови були найгірші, згідно з офіційною статистикою склали 43% від загального стану еміграції Угорщини³. Еміграція поряд з процесами іноземної колонізації прискорювала „розмивання” українського автохтонного населення. За період 1900–1910 рр. їх частка в адміністративних кордонах компактного розселення українців у Закарпатті зменшилась з 59,4% до 56%⁴.

Хоча згадані негативні процеси певним чином сприяли консолідації української нації через відповідну реакцію супротиву, але з іншого, через брак власних політичних сил, які б стояли на сторожі національних інтересів, розвинутої господарсько-фінансової верхівки, позбавляло її важелів для впливу на політику держави, суттєво обмежувало громадсько-політичний рух. Наприклад, під егідою вже згаданого єпископа Ю.Фірцака на початку XX ст. була започаткована т.зв. „Верховинська акція” по нагальному вирішенню соціально-економічних проблем українського села, що супроводжувалася утворенням кооперативів, господарських та промислових спілок, кас взаємодопомоги. Однак через небажання властей предметно займатися українськими справами це не принесло реальних здобутків.

Згадані події прискорюють процеси денационалізації українців. За деякими джерелами, у 1826 р. в Угорщині нараховувалося близько 800 тис. українців⁵, а на початок XX ст. їх, як відомо, стало на третину менше. Як зазначав І.Франко, під тиском примусової мадяризації поступово „зникав”

¹ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К.: Либідь, 1992. – Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – С. 339.

² Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (соціально-політичні і правові основи). – Львів: Вища школа, 1985. – С. 10; Енциклопедія українознавства: В 2 т. / Під. гол. ред. В.Кубійовича. – Т. 1. – Кн. 3. – С. 933; *Сірополко С.* Назв. праця. – С. 637.

³ *Шандор В.* Назв. праця. – С. 171.

⁴ Енциклопедія українознавства: В 2 т. / Під. гол. ред. В.Кубійовича. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 170, 171; *Копчак С.І., Мойсєнко В.І., Романчук М.Д.* Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження). – Львів: Світ, 1996. – С. 17-28.

⁵ *Трайнин І.П.* Назв. праця. – С. 239.

українець Михайло й утворюювався мадярин Mihaly, і далі: Осип – Jozsef, Іван – Janos, Гаврило – Gabor, Василь – Bazil, Стефан – Istvan, Павло – Pal, Юрко – Gyorgy, Олекса – Sandor¹.

З наміром остаточного перетворення українців Закарпаття в „греко-католицьких” мадярів на початку ХХ ст., незважаючи на протести з боку українців, уряд провів реформу греко-католицького обряду, за яким запровадив григоріанський календар, замінив в українських релігійних виданнях кириличний алфавіт на латинський з угорським правописом, запровадив у церковній службі угорську літургійну мову. Таким чином, на відміну від Австрії, де українське питання було немовби законсервоване, коли влада принаймні давала обіцянки у сприянні українській стороні, в Угорщині воно під силою жорстких дій влади „згасало” разом із „згасанням” самих українців. Українській закарпатській громаді, цілком відстороненій від провідних суспільно-політичних процесів, позбавленій власних інституцій політичної та національної соціалізації, залишалося лише невпинно деградувати. В умовах досить млявих дій громадських кіл переважаючої москвофільської, а також народовської орієнтації, активністю якої значно зросла у 90-х рр. ХІХ ст., що було пов’язано з діяльністю відомого громадського і церковного діяча о. А.Волошина, греко-католицька церква залишалася провідною національною інституцією українців в Угорщині. Вона була вимушена напружувати всі зусилля, спрямовані на захист обряду, національної мови і культури. Незначне поширення, в усякому разі у порівнянні з суміжними Галичиною та Буковиною, отримали громадські організації на кшталт „Пряшевского Литературного Заведения”, „Общества св. Василия Великого”, „Русской Беседы” (1867 р.).

Урядові репресії та загальна відсталість більшості неугорських національних меншин, що сповільнювало розвиток національного руху, все більше викликало до життя центробіжні тенденції. Так, словаки шукали собі опори у Празі, серби – в Белграді, румуни – в Бухаресті, українці (звісно, окрім москвофілів) – у Галичині, згодом у Наддніпрянській Україні.

Починаючи з 80-х рр. ХІХ ст. розпочався процес спільних дій українців Закарпаття та Галичини. Піонерами у цій справі були М.Драгоманов, який закликав надати закарпатській громаді посильну допомогу в пробудженні національної свідомості та самоорганізації, радикальна галицька молодь, серед яких були І.Франко та М.Павлик. Ці українські патріоти стали першими, хто налагодив постачання української літератури, актуалізував проблему українських закарпатців в Австро-Угорщині та поза її межами. Про перші здобутки на цій ниві говорить лист від ужгородського богослова М.Бачинського, надісланого до М.Павлика у 1877 р. В ньому автор висловлює щире подяку від імені „угорсько-руської молоді” за фактично перший зв’язок української громади по обидва боки угорсько-австрійського кордону, початок спільних дій на ниві національного відродження².

¹ Франко І. І ми в Європі // Житє і слово. – Львів, 1896. – Кн. 1. – С. 1-9.

² Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Чернівці, 1910. – Т. 2 (1876–1878) / Зладив М. Павлик. – С. 190.

Посилювалася національна свідомість і серед русинських емігрантів, дух якої було привезено з Батьківщини й посилено повітрям свободи Нового Світу. Так на загал виносилися вже основоположні питання національної ідентичності: “Ми днесь Русини питаємь ся, чому німці, французи, американці суть вільнимь і багатимь народомь, а ми одни обдерти, на багатій уроджені землі чужимь кланяємось богамь і свбї кровавій пбт і працю мусимо в чужу стодолу складати, а сами з голоду гинемо. А що гірше – ми навіть і вь метрики народної назви не маємо, наколи кожде дике племя вь Африці єсть означене певнимь сталимь іменемь черезь ученихь експлораторівь, а нась, чортъ зна, якъ зовуть – бо ми невільники і по нумеру нась кличут, якъ треба дати остатну корову на податокъ, або кровь свою проливати на чужихь нивахь та на чужую користь.

Тому то рускій нарідь не мавь часу на тоє, щобь у себе вьдома працювати надь укріпленієм руского духа, надь соединеніємь своїхь силъ й такъ дати в спадщині своїмь внукамь да правнукамь народну і незалежність й політичне значеніє; наколи другій народи звивалися охочо й спокійно коло роботи на власнімь поли народного самопознанія, Русинь мусівь віками стояти на варті й проливати свою кровь на полю битви зь дикими гордами татарськими і бусурманськими, щобь своїми благородними грудьми зділати непошибну стіну для європейскої цивілізації противь азійського варварства.

А щожь із того?

Днесь, видишь, только високи могили свідчать о храбрости й геройстві нашихь прадідов за святую свободу, которіи начинили рускую землю своїми кость-ми, напоїли святою рускою кровію, на которой теперь ляхь, німець й жидь пшеницю сіє, а намь – рідним синам той землі, кажуть половину їсти, за котру ще треба дорого платити”¹.

Увага до українців Закарпаття знайшла своє виявлення і в діяльності українських політичних партій, які виникли в Галичині в останньому десятилітті XIX ст. Тривалий час ця проблема не виходила поза межі загальних теоретичних конструкцій, враховуючи те, що згідно з австрійським законодавством політичним партіям у своїх діях заборонялося виходити за межі своїх адміністративних одиниць. Враховуючи це, у програмних документах українських партій – радикалів (РУРП), соціал-демократів (УСДП), національних демократів (УНДП) щодо національного питання, висловлювалося прагнення утворення, передусім, Галицько-Буковинської територіально-національної автономії, а в майбутньому змагатися до створення суверенної Української держави на всіх етнічних українських землях. Окрім Наддніпрянської України, щодо Закарпаття, згідно з програмою УНДП (1899 р.), проголошувалися наміри нав’язання з закарпатцями більш тісних взаємин у напрямі поширення національної

---

¹ Свобода (США). – 1893. – № 1.

свідомості, організації на захист культурних, економічних та політичних інтересів української громади¹.

Наступні події були стрімко прискорені Першою світовою війною. Як відомо, Закарпаття ввійшло в сферу стратегічних інтересів Росії. Цьому регіону, як форпосту панславистичної політики, включаючи суміжні Галичину та Буковину, відводилася головна роль у ліквідації попередніх австро-німецьких впливів на Балканах з заміною на російські. Зрозуміло, що це прагнення прикривалося наміром допомоги слов'янським народам в їх боротьбі за суверенність і визволення. Основний зміст офіційної російської пропаганди полягав в обґрунтуванні „історичної правомірності” російської експансії в Закарпатті, поширенні ідеї „єдиної і неподільної” Росії, „збирання руських земель”, де соборницькі прагнення українського населення зводилися виключно до москвофільського напрямку.

У зв'язку з тим, що російська армія у вересні-жовтні 1914 р. увійшла в межі Закарпаття, угорський уряд був вимушений піти на деякі поступки щодо української меншини краю. Зокрема, було знято ряд обмежень у використанні української мови в народних школах, заявлено, що українське питання має міжнародне значення і має бути вирішене, про право українців на національно-культурний розвиток тощо. Однак як і в попередній час, угорська влада всіляко відділяла власних підугорських українців – „греко-католицьких угорських громадян, що живуть у північно-східних комітатах” від основного українського загалу на сході, зводячи існування „українського питання” виключно до теренів Галичини, Буковини та Наддніпрянської України. Одна з місцевих українських газет угорської орієнтації навіть дійшла до наступних „висновків” (1916 р.): „В нашій батьківщині є одна нація, що начислює 300 000 душ, яка у цих воєнних обставинах заслуговує на нашу увагу. Це русини... Народом вони перестали називати себе, але вважають себе вже мадярами. Вони не мають жадних політичних аспірацій ані в українським, ані в російським напрямі”².

Натомість разом із стабілізацією ситуації в роки війни угорський уряд розгорнув чергові репресії проти українців. Зокрема, було скасоване навчання українських дітей українською мовою у державних школах та значно обмежено в церковних. Були спроби зовсім виключити українську мову з освіти (1916/1917 навч. р.), усунути кирилицю з преси, духовних книг, запровадити латинський шрифт, до того ж на основі цілком чужої, угорської фонетики. Наслідки таких дій не забарилися. Пригнічення всього українського, окрім виявів протесту, викликало пожвавлення москвофільських настроїв серед інтелігенції та ословаччення українського селянства, що ще більше відокремлювало українців Угорської Русі від своїх єдинокровних братів.

Новітнє національне пробудження закарпатських українців відбулося у 1918 р., що було пов'язано з загальним революційним процесом, який

¹ Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довідкові матеріали / Упоряд. В.Ф. Шевченко та ін. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – С. 26-27.

² Цит. за: *Волошин А.* Чи була в Закарпатті Україна? // Літопис червоної калини. – Львів, 1991. – № 4. – С. 58.

охопив Східну Європу, включаючи й Австро-Угорщину. Значимі державотворчі здобутки в Наддніпрянській Україні, значна активізація в напрямі національного самовизначення політичних сил українства, передусім, у Галичині та Буковині, широко відомі „14 пунктів” В.Вільсона”, т.зв. Програма миру, з їх визначальною тезою „права націй на самовизначення”, де український народ на теренах Австрійської імперії хоча згадувався й опосередковано, спонукав поодинокі українські згуртовані Закарпаття до активізації своїх дій. Однак якщо в Австрії її уряд виявився безпорадним перед натиском національних сил, головним чином, чехів та поляків (щодо українців, то до кінця 1918 р. все не виходило за рамки пустопорожніх обіцянок), то в Угорщині шовіністичні угорські сили і надалі намагалися відмежуватися від них. Зокрема, з боку угорського уряду та парламенту згадуваний принцип „самовизначення націй” небезпідставно розцінювався як небезпечний для існування Угорської держави.

Наприклад, у 1915 р. під час австро-німецьких переговорів щодо польського та українського питання і ймовірності утворення у складі Австрії української галицько-буковинської автономії, ця ідея знайшла підтримку з боку Угорщини, яка розглядала згадану проблему у відриві від закарпатських українців, розцінюючи її позитивно в руслі боротьби з місцевим москвофільством¹. В наступному Угорщина намагалася триматися осторонь від початку перетворення Австрії на федеративну державу, захищаючи свій статус унітарної угорської країни. Найменші вияви національних рухів викликали негативну реакцію та відповідне урядове реагування. Траплялися випадки і прямих провокацій. Зокрема, у листопаді 1917 р. була інспірована маніфестація українців-мадяронів, які від імені муніципальних зборів марморощського комітату Угорщини ініціювали хвилю протесту проти „української пропаганди”, яка підривала цілісність Угорської держави. Маніфестанти вимагали від уряду рішучих дій, щоб огородити „угорських русинів” від впливу „австрійських русинів”².

Нагадаємо, що галицьке політичне представництво українців уже наприкінці 1917 р., зустрічаючи перепони з боку польських сил та імперського центру, ультимативно заявляло у віденському парламенті про нагальну потребу побудови українського державного тіла на основі традицій давнього українського Галицько-Волинського князівства. Причому, заявлялося, що ця територія, як частина неподільної спадщини всього українського народу, може як залишитися у складі Австрії, так і за волею українців, бути влучена до УНР³. Поступово до їх вимог залучався й український закарпатський регіон. Однак справа була суттєво ускладнена

---

¹ *Попик С.Д.* Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – К.; Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 110-111.

² *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу Світової війни 1914-1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Львів: Накладом власним, друк. оо. Василян у Жовкві, 1930. – Ч. 3. – С. 616-617.

³ *Лозинський М.* Українська революція: Розвідки і матеріали. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень, 1922. – Т. V. – С. 23.

існуючим австро-угорським кордоном, продовжуваною війною, слабкістю місцевого національного руху.

У наступному рішучий супротив Угорщини, незважаючи на наполягання УНР¹, галицько-буковинських національних політичних структур, став головним важелем, коли під час Брестських мирних переговорів на початку 1918 р. українське Закарпаття було вилучене з обговорюваної проблеми утворення західноукраїнської національної автономії, яка обмежилася лише підавстрійськими землями – Галичиною та Буковиною². Під час наступного розгососу „Таємного договору між Австро-Угорщиною й Українською Народною Республікою в справі Східної Галичини та Буковини”, що призвело до урядової кризи, в угорському парламенті було внесено протест проти створення української провінції, що розцінювалося як шкідливе для інтересів Угорщини.

За цих складних обставин, намагаючись залучитися до національно-визвольного руху українців інших теренів, отримати від них будь-яку допомогу, значно активізуються й українці Закарпаття. З метою розриву ізоляції та налагодження узгоджених дій до Віденського парламентського представництва українців Галичини та Буковини (УПР) у вересні 1918 р. вирушив професор А.Штефан. Як відомо, на той час якихось конкретних шляхів у напрямі вирішення українських державницьких спрямувань не було вироблено. Тому А.Штефан привіз до Ужгорода лише щирий привіт від галичан, літературу та декілька тризубів як символів Української держави. 9 жовтня 1918 р. після всенародного українського віча в Ужгороді був утворений український представницький орган – „Руська Народна Рада”, що прийняла програму – домагатися автономії для української меншини Закарпаття. Однак ця інституція, зрештою як і інші, не спромоглася розгорнути свою роботу й налагодити ефективні зв'язки зі Східною Галичиною та Великою Україною.

Нагадаємо, що саме в той час – на початку жовтня 1918 р., коли офіційний Відень у переддень мирних переговорів з Антантою був вимушений визнати „14 пунктів” Вільсона, з боку УПР (Є.Петрушевич, К.Левицький) було виголошено ряд заяв з вимогою негайного утворення української автономії в Австрії. В них було категорично зазначено, що у випадку невиконання цих вимог, українці, виходячи з права на самовизначення, домагатимуться прилучення всіх українських земель Австро-Угорщини, включаючи й угорське Закарпаття, до гетьманської Української Держави³.

Важливе значення для розгортання державотворчого процесу українців Західної України мало створення національної конституанти – Української

¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – Т. 1. – С. 653.

² *Hornykiewicz T.* Ereignisse in der Ukraine 1914-1922, deren Bedeutung und historische Hintergruende. – Philadelphia: Ferdinand Berger, Printing house Horn, 1966-1968. – Bd. 2. – S. 136.

³ *Лозинський М.* Назв. праця. – Т. V. – С. 26; Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918. XXII Session. – Wien, 1918. – Bd. 1. – S. 4553.

Національної Ради (УНРади) у Львові, яка 19 жовтня 1918 р. проголосила утворення Української держави. „Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, говорилося в заяві, – зокрема, Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західної Буковини з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини – творить одноцілу українську територію”¹. Розпочалися заходи мирного перебирання влади від імперських властей, для чого УНРадою були утворені ряд комісій – окрім Віденської, для Галичини й Закарпаття, а також Буковини. Під час роботи УНРади 19 жовтня 1918 р. до неї надійшла відозва від угорських українців, що засвідчувало про усвідомлення Закарпаттям своєї національної належності і зв’язку з усім українським народом. Ця відозва, зачитана привселюдно, закінчувалася такими словами: „Ви, наші рідні браття, повинні стати за нами і з’єднати з собою. Наш народ дожидає того спасення, щоби раз вже висвободитися від ярма другого народу”².

Виходячи з напруженої ситуації, пов’язаної з гострим національним суперництвом в самій Австро-Угорщині, непевного становища української державності в Наддніпрянській Україні, УНРада прийняла рішення утворити самостійну державу, котра, виходячи з розвитку подій, увійшла б до Соборної України або певний час знаходилась у федеративному союзі з Австрією.

У наступному реальна загроза з боку польських політичних сил призвела до революційного виступу – Листопадового зриву, внаслідок чого 1 листопада 1918 р. виникла новітня українська державність – „Західно-Українська Народна Республіка”. Згідно з її тимчасовою Конституцією (“Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії”, ухваленого Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р.) були визначені її територіальні межі, а саме: “Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Марморощ – як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга, *Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von K. K. Direktion der administrativen Statistik. Wien 1855. Masstab 1:864.0*”³. У проголошених кордонах ЗУНР охоплювала територію у 70 тис. кв. км з 6-мільйонним населенням, з яких українці склали понад 70% населення. Однак як виявилось, ЗУНР отримала

¹ *Левицький К.* Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – Львів: Червона калина, 1931. – С. 115-116.

² Там само. – С. 118.

³ *Українська суспільно-політична думка в 20 ст.: Документи і матеріали.* – Сучасність, 1983. – Т. I. – С. 406-407.

визнання лише з боку Української Держави. Починаючи з 1 листопада розпочалася збройна інтервенція Польщі, що дало початок затяжній польсько-українській війні в Галичині. На початку того ж місяця Буковина була повністю окупована військами Румунії.

Справа утвердження української державності в Закарпатті також перебувала в критичному становищі, адже, окрім досить нерозвинутого суспільно-політичного руху українців, які практично у 1918 р. робили перші кроки у політичному житті, на перепоні їх національного самовизначення були досить істотні бар'єри. Це були й різні уряди в Будапешті, які в ім'я збереження цілісності Угорщини мали намір у кращому випадку нав'язати українцям автономію. Окрім цього, Чехословаччина та Румунія, не переймаючись існуючою ЗУНР та правом українців на самовизначення, за підтримки Антанти також прагнули округлити власні терени за рахунок Закарпаття.

Під впливом революційних подій в Угорщині, державницьких кроків у Галичині тут перші українські громадсько-політичні об'єднання інтелігенції, масові народні представництва – Українські Національні ради почали створюватися та перебирати до себе місцеву владу у жовтні-листопаді 1918 р. Тоді ж розпочалися перші спроби налагодження зв'язку та координації дій з Галичиною, згодом ЗУНР. Однак ці наміри були утруднені польсько-українською війною. На початку листопада 1918 р. створювані Національні ради (у Пряшеві, Хусті, Любовні, Сваляві, Сиготі, Ясіні та ін.) декларували про прагнення українців-закарпатців увійти до складу ЗУНР, Надніпрянської державності. Зокрема, в меморандумі Свалявської ради, апелюючи до „14 пунктів” Вільсона, висувалося прохання до паризької Мирної конференції надіслати війська Антанти, щоб „руський народ міг освободитися з 1000-літнього ярма й прилучитися до Великої України”¹.

Протягом 1918 – I пол. 1919 р. суспільно-політичні події в українському середовищі точилися навколо трьох основних центрів – Старої Любовні (згодом Пряшева) на Заході Закарпаття, Ужгорода – в центрі та Хуста на Сході. Так, у Старій Любовні 8 листопада 1918 р. відбулося багатотисячне віче представників багатьох українських сільських громад, яке перетворилося на могутню маніфестацію з гаслами возз'єднання всього Закарпаття з Україною. На вічі було утворено впливову Руську Народну раду (РНР), яку очолив М.Якуб'як, ухвалено Маніфест до русинів Угорщини з основними гаслами відриву від Угорщини та об'єднання з Україною. В середині листопада РНР перенесла свій центр до Пряшева, де 19 листопада 1918 р. скликала чергове масове віче. На ньому були схвалені резолюції про вільне самовизначення українського народу на своїх етнічних землях, повну національну свободу поряд з іншими народами Угорщини. РНР винесла протест проти можливості розриву національної території і прилучення Закарпаття проти волі його населення до якоїсь іншої держави, окрім

---

¹ Оршан Я. Закарпаття. – Париж, 1938. – С. 7.

Української. Подібно до вимог Галицької УНРади РНР домагалася окремого національного представництва на Мирній конференції в Парижі¹.

Створення Любовинської РНР, її Маніфест про намір злуки з Україною з ентузіазмом були підхоплені українськими громадами Закарпаття. Тоді ж на сході Закарпаття в містечку Ясіні поблизу Рахова на багатотисячному вічі українських гуцулів, яке також проголосило українську владу та належність до соборної України, була утворена Українська Народна рада на чолі з С.Клочураком. Згодом він очолив проголошену тут Гуцульську республіку. Делегації від Ясінської ради неодноразово перебували в Галичині, де мали зустрічі з президентом ЗУНР Є.Петрушевичем та прем'єр-міністром С.Голубовичем. У січні 1919 р., на історичному засіданні УНРади ЗУНР, коли приймалося рішення про об'єднання з УНР, С.Клочураком було висловлене прагнення українців Закарпаття про об'єднання з соборною Україною. Виносилось також прохання допомоги в оволодіти владою в Закарпатті, чого ЗУНР в умовах українсько-польської війни (офіційно визнати українську владу Гуцульської республіки та включити її до своєї території) була не в змозі зробити. В наступному С.Клочурак був уповноваженим представником УНРади ЗУНР-ЗОУНР в Ясіні та Русько-Української Центральної Народної ради в Хусті. У лютому 1919 р. він зустрічався з Головним отаманом С.Петлюрою.

Згадані події політичної самоорганізації українців викликали велике занепокоєння уряду Угорщини, який, окрім певного адміністративного тиску, не міг протидіяти новітньому національно-визвольному рухові, а також з боку найбільш шовіністичних кіл угорського суспільства, москвофільського табору. Угорське духовенство, зокрема, трактувало активізацію русинів-українців не інакше, як „русинський бунт”. На противагу українському соборницькому рухові, спрямованому на об'єднання з Великою Україною, мадяронами з ініціативи нового угорського уряду в листопаді 1918 р. в Ужгороді було утворено Угроруську народну раду (Рада рутенів Мадярії), яка заявила, що угроруський народ приєднується до своєї батьківщини – Угорщини й виступає за недоторканність її території. Щоб не втратити українське Закарпаття, угорський уряд схвалив закон про автономію Руського краю, до якого входили комітати: Мараморощ, Угоча, Берег, Унг. Про інші мала вирішити Мирна конференція у Парижі. При угорському уряді була утворена посада міністра для справ Руського краю, яку обійняв відомий політичний діяч А.Штефан. Водночас у Пряшеві під егідою москвофілів було утворено Карпато-руську Народну раду, лідери якої поширювали в українському середовищі ідею приєднання до Чехословаччини.

Значний вплив на розгортання подій у регіоні справили наступні політичні акції. Серед них – з'їзд представників усього Закарпаття, скликаний за ініціативи щойно сформованого угорського уряду 10 грудня

---

¹ *Верига В.* Визвольна боротьба в Україні. 1914–1923 рр. У 2 томах. – 2-е доповн. вид. – Львів: Ін-т українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, 2005. – Т. 1. – С. 400-403.

1918 р. у Будапешті. Як і слід було очікувати, більшість з 500 делегатів були налаштовані лояльно до нової угорської влади і підтримали уряд у напрямі схвалення урядового маніфесту про перебування Закарпаття в складі Угорщини, якому передбачалося надати статус автономії (Руської Крайни). Однак патріотично налаштована українська громада на протигагу будапештському з'їзду скликала 18 грудня 1918 р. у Сиготі з'їзд представників Мараморощини, який обрав Сигідську (Марамороську) Народну раду, яка розпочала підготовку до скликання всенародного конгресу українців у Хусті, призначеного на 21 січня 1919 р.

Незважаючи на намагання угорського уряду запровадити для заспокоєння ситуації ідею автономії українського Закарпаття (X окремих закон від 24 грудня 1918 р.), за яким до складу „Руської Крайни” передбачалося влучити 4 комітати – Ужгородський, Бережанський, Угочанський та Мараморощинський, а інші – Земплинський, Шаришський, Спишський передати словакам, її підтримувало незначне коло української громади. Серед них відверто мадяронська Будапештська „Руська Народна Рада” та ужгородська „Рада Угроруського Народу”, які намагалися мати бодай „синицю в руці”.

Посильну участь у вирішенні долі українського Закарпаття намагалася брати і ЗУНР. Так, у грудні 1918 р., базуючись на соборницьких позиціях, проголошених УНРадою 19 жовтня 1918 р., Тимчасової Конституції ЗУНР, Є.Петрушевич вів нелегкі переговори з урядом Угорщини, який намагався примусити Українську державу відмовитися від Закарпаття. Намагаючись не порушити приязних відносин з Угорщиною, українська сторона наполягала на своєму – належність Закарпаття мав визначити всенародний плебісцит і Паризька Мирна конференція¹. Однак переговори виявилися безрезультатними. Більше того, угорська влада ввела війська до Ясіні, намагаючись цим припинити політичний рух українців-закарпатців. Виходячи з цих обставин ЗУНР на початку 1919 р. вдалася до рішучих кроків, які мали захистити національні інтереси та кардинальним чином вирішити державницьку проблему в Закарпатті.

Поштовхом до її реалізації стало рішення УНРади в Станіславі 3 січня 1919 р. про об'єднання ЗУНР з УНР. На згаданому історичному засіданні УНРади були присутні гаряче зустрінуті представники від закарпатців (Ясінська Народна рада), які склали заяву про намагання прилучитися до Соборної України і висловили прохання у наданні допомоги з боку ЗУНР та УНР у звільненні від угорської влади. Ці побажання були озвучені закарпатською делегацією і на нараді з президентом Є.Петрушевичем. 4 січня 1919 р. народне віче українців у Сиготі ухвалило заяви своїх представників у Станіславі².

Виходячи з загальновизнаного на той час принципу права націй на самовизначення, компактного розселення на власних етнічних теренах Закарпаття, українці „де-юре” мали таке неоспориме право. Вони мали право

¹ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів: Ін-т українознавства НАН України, ОЛПР, 1995. – С. 72.

² Дорошенко Д. Угорська Україна. – Прага: Вид-во „Всесвіт”, 1919. – С. 28.

й на отримання допомоги від суміжної ЗУНР. Однак справа ускладнювалася тим, що західноукраїнська держава на протипагу своїм супротивникам, які претендували на ці терени (Румунія, Чехословаччина), не мала ні міжнародно-дипломатичних важелів, ні могутньої армії на випадок „збирання земель” силою. Тому на той час українське Закарпаття могло розраховувати на допомогу лише у „приватній формі” з боку ЗУНР. Відповідні доручення були надані Державному секретареві військових справ Д.Вітовському про координацію дій з закарпатськими повстанцями, наданням допомоги військовими кадрами (переважно інструкторами) та озброєнням. Ці наміри, про що вказує низка спогадів, зокрема, відомого політичного діяча Л.Цегельського, були огорнуті таємницею і про них знали далеко не всі члени уряду¹.

У результаті, на початку січня 1919 р., намагаючись вирішити справу до заключного акту об'єднання з Великою Україною, майже одночасно з Коломиї до Ясіні, в напрямі Сигіт–Хуст та з Станіслава на Мукачеве залізничними шляхами вийшли дві експедиції українських військ. Коломийська група 8 січня 1919 р. взяла участь у проведенні повстання в Ясіні та відновлення тут „Гуцульської республіки”, від імені якої було задекларовано у відозві від 10 січня про приєднання до ЗУНР та Соборної України. Намагаючись не довести справи до міжнародного конфлікту, уряд ЗУНР терміново направив до Будапешту ноту, а якій повідомлялося, що дане просування військ не спрямоване проти Угорщини, а є превентивною акцією з метою випередити румунську та чеську окупацію, а з Угорщиною ЗУНР і надалі прагне мати дружні відносини і долю українського Закарпаття вирішувати спільно. Тим часом було вирішено продовжити просування українських військ, намагаючись витіснити військові підрозділи угорців та не призводити до сутичок. Одночасно з цим було прийнято рішення повідомити уряди Чехословаччини та Румунії, що українські війська на терені Закарпаття не вийдуть за межі етнічних українських земель².

Декількатисячне українське формування з буковинських добровольців, міліціонерів та близько 500 військових УГА зайняло адміністративний центр Мараморошу – Сигіт, фактично був відкритий шлях і до Хуста, де незабаром мав відкритися Всеукраїнський конгрес (Собор) закарпатських українців. Як з великою ейфорією повідомляли в цей час пресові агенції ЗУНР, українські війська у відповідь на звернення народних рад Угорщини зайняли етнічні українські терени Закарпаття³ з метою завершити його злуку з соборною УНР. Вважалося, що справа приєднання до Української держави Закарпаття є вже доконаним фактом. Однак 17 січня 1919 р. румунські війська перейшли кордон і знеацька заволоділи Сиготом, примусивши українців з

---

¹ Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – Нью-Йорк; Філадельфія: Вид-во „Булава”, 1960. – С. 241-243.

² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. – Т. 2. – С. 57-58.

³ Нове життя. – Станіслав. – 1919. – 17 січня.

великими втратами відступити¹. Намагаючись уникнути військового конфлікту з Румунією, військові УГА були терміново відкликані на територію ЗУНР, що, безперечно, значно знизило активність державотворчих процесів на Мараморошині. Станіславська група після звільнення ряду населених пунктів та роззброєння угорських частин теж зазнала поразки під Мукачевим і через тиждень була вимушена повернутися на Галичину.

Десять пізніше, 19 січня 1919 р. із Самбора для зайняття комітату та міста Ужгород була відправлена третя група. Залога УГА, якій було доведено командуванням, що ця територія вільна від іноземних військових формувань, мала зайняти адміністративний центр і проголосити українську владу згідно з Конституцією ЗУНР та постановою УНРади від 3 січня 1919 р. про об'єднання всіх українських земель у Суверенну Соборну Державу. Отримавши терміновий наказ про виступ у Самборі, де розміщувався Запасний Кош, вдалося сформувати „окупаційний загін” у неповну сотню вояків з одним кулеметом. До речі, помічником командира загону був четар М.Яворський, відомий згодом марксистський історик Радянської України. Однак загін, нашоствхнувшись на чеські частини, які за мандатом Антанти окупували частину Закарпаття по демаркаційному кордону Ужок–Ужгород та р. Уж, після безуспішних переговорів був також вимушений повернутися на територію ЗУНР.

Тим більше, що на той час в Ужгороді велику активність проявили місцеві громадсько-політичні угруповання українців, представники американської еміграції, які розпочали практичні кроки по зближенню з Прагою. На випадок наступу реакції в Угорщині, Ужгородська рада, бажаючи захистити свої мінімальні права на автономію міжнародними гарантіями, які передбачалося отримати від Мирної паризької конференції, звернулася на початку січня 1919 р. до уряду Чехословаччини про зайняття Закарпаття своїми військами.

Таким чином, січнева спроба ЗУНР блискавичним рейдом допомогти закарпатським українцям у національному звільненні, захистити кордони української державності зазнала поразки. Її причина полягала не лише у нечисленності „експедиційних військ” (в умовах пасивних дій Угорщини та досить компактного розселення українців це, можливо, було не головним), але й у відсутності на фоні антиукраїнської пропаганди, зв'язку та координації дій з місцевими громадсько-політичними силами, селянством, зокрема, на Мукачівському та Ужгородському напрямках, які не підтримали підрозділи УГА². Однак головним чином, окрім відомого фактора перебування угорських військ, окупація краю регулярними військами Румунії та Чехословаччини стала непереборним заборолем державницького поступу в цьому регіоні.

Незважаючи на військові дії та окупацію іноземними військами на „Загальному Соборі всіх русинів, живучих в Угорщині” (Хуст, 21.I.1919 р.) 420 делегатів, що представляли 429 тис. українців (з комітатів Мараморош,

¹ Куцинський А. Закарпаття в боротьбі (Спогад). – Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1981. – С. 26-27.

² Клочурак С. До волі (Спомини). – Нью-Йорк, 1978. – С. 151.

Угоча, Берег, Шариш, Земплин, Спиш, Абауй, Торна), було прийняте рішення про скасування закону угорського уряду щодо Руського краю та про приєднання Закарпаття згідно з „14 пунктами” Вільсона до Соборної України без жодних застережень:

“1. Всенародні Збори угорських українців з дня 21 січня 1919 ухвалюють з’єдинення комітатів: Мараморощ, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шаріш, Спіж і Абауйторна з Соборною Україною, просячи, щоби нова держава при виконанню сеї злуки узгляднила окреміше положення угорських Українців.

Всенародні Збори заявляють, що український нарід Угорщини не признає «десятого закона» про «Руську Країну», даного в Будапешті в 1918 р., бо ухвалено його без волі народа і без його заступництва.

2. Відповідно до сього рішення Збори постановляють, що український нарід не више своїх послів до угорського парламенту.

3. Всенародні Збори просять, щоби українське військо обсадило комітати, заселені Українцями, і щоби заосмотрило населення, яке живе в важких обставинах поживою.

4. Всенародні Збори витають всі визволені народи Австро-Угорщини: Чехо-Словаків, Юго-Славян, Румунів, Поляків і Німців.

5. Збори витають мадярське народне правительство, яке, стоячи на демократичних основах, признало право самовизначення народів і не уживало ніяких насильств проти політичного організування українського народу і проти висловлення його правдивої волі.

6. Збори висловляють подяку всім державам антанти і їх союзникам, що боронили демократичний дух і вибороли пригнобленим народам свободу, та просять, щоби вони помогли здійснити постанову Всенародних Зборів.

7. Всенародні Збори вибирають для ведення справ українського народу Центральну Народну Раду зі 100 членів і дають їй повновласть заступати угорських Українців усе і всюди, де сього буде потрібно перед усіма народами, і зробити все, що кожного часу в інтересі українського народу вважає за потрібне¹.

Собор обрав Центральну українську народну раду в Угорщині на чолі з М.Брацайком та делегацію до Києва у справі об’єднання. При цьому було висловлене прохання до лідерів Української держави в Києві про надання термінової допомоги. Але, як відомо, ані УНР, ні ЗУНР–ЗОУНР на військовому та дипломатичному рівні, крім деякої допомоги продовольством Гуцульській республіці, дієвого сприяння державотворчим процесам у Закарпатті надати не могли. Проте таке легітимне і правове рішення не було втілено в життя, позаяк невдовзі іноземні (чеські та румунські) війська окупували територію Закарпаття. Принагідно нагадаємо, що румунські війська ще до кінця листопада 1918 р. здійснили окупацію українських Буковини та Бессарабії. Приводом до інтервенції послужили окремі статті Версальської та Сен-Жерменської мирних угод між Антантою і Центральними державами, відповідно до яких західноукраїнські землі передавалися на автономних засадах тим національним державам, які утворилися на терені колишньої Австро-Угорської імперії.

---

¹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918 – 1920. – Прага, 1922. – С. 59-60.

До речі, єдина незалежна українська територія в Закарпатті – Гуцульська республіка з центром у Ясіні на Мараморощині ще трималася до середини 1919 р. Це було національне політичне утворення з притаманними державними якостями – своєю законодавчою та виконавчою владою, армією (400 міліціонерів), самодостатнім господарським та культурним життям. Прапор республіки був синьо-жовтий. До законодавчого органу – Гуцульської народної ради входили українці, німці та євреї. В республіці, яка поширювалася на терени навколо Ясіня з 20-тисячним населенням вільно вживалися угорські крони та українські гривні, в школах була запроваджена українська мова навчання. Після окупації республіки військами Румунії частина гуцулів перейшла до Галичини, утворивши у складі УГА бойову сотню. В наступному гуцульський курінь брав участь в охороні урядів УНР та ЗОУНР у Кам'янці-Подільському, воював у складі Діючої армії УНР¹.

За цілком новим сценарієм розвивався державотворчий процес у Закарпатті протягом березня-квітня 1919 р. у зв'язку з вибухом угорської соціалістичної революції та утворенням Угорської радянської республіки. Радянський уряд республіки, виходячи з гасла самовизначення всіх народів Угорщини, проголосив державну автономію Руського краю. В краї розпочався процес соціалістичних перетворень, до яких широко залучилося і місцеве українське населення. Зокрема, була сформована Закарпатська червона гвардія, яка нараховувала понад 6 тис. осіб, яка відзначилася в боях проти іноземної інтервенції. Однак вже на початку травня 1919 р. Закарпаття було цілком окуповане військами Чехословаччини та Румунії.

У цей час визначальну роль у втіленні державотворчих прагнень українців Закарпаття все більше починає відігравати численна українська еміграція в США. Ще в липні 1918 р. на з'їзді представницького органу – „Ради Американських Русинів” (Народна рада Русинів Злучених Держав, Гомстед, 23 липня 1918 р.) була висловлена думка: в разі неможливості здобуття політичної незалежності Закарпаттю (або автономії), прагнути до об'єднання з Галичиною та Буковиною в одній державі. Однак коли ці вимоги у жовтні 1918 р. були доведені до президента В.Вільсона, то з його боку вони були розцінені як непрактичні. Він же підштовхнув українське представництво в США до вступу до „Середньоевропейського демократичного союзу”, головою якого був Т.Масарик². Під безпосереднім впливом чесько-словацького політичного союзу, політика українсько-чеського зближення, проголошена на з'їзді американської ради в Скрантоні (12 листопада 1918 р.) призвела до наступної події – листопадового плебісциту української громади США, який пройшов під гаслом „Угроська країна буде незалежною державою в етнографічних кордонах у федерації з чеською республікою”. З питання про державність Угорської Русі голоси плебісциту (результати плебісциту були надіслані телеграфом чеським дипломатам до Парижа), поділилися наступним чином. З загальної

¹ Верига В. Назв. праця. – Т. 1. – С. 407.

² Оршан Я. Назв. праця. – С. 2.

кількості 1113 осіб – 732 (66%) висловилися за прилучення Закарпаття до Чехословаччини, 310 (28%) – за злуку з Україною, 12 (1%) – злуку з ЗУНР, 10 (до 1%) – об'єднання з Росією¹. Такий несподіваний вибір пояснювався не лише браком інформації про державне будівництво ЗУНР, що надходили скупими і далеко не завжди об'єктивними телеграфними повідомленнями, а й впливами Т.Масарика серед карпато-українців США з запевненнями про можливість забезпечити національно-державні права українців у складі Чехословаччини. Надалі українська еміграція в США намагалася впливати на події в Закарпатті у відповідному напрямі.

В умовах безнадії на об'єднання з Великою Україною та перспективи бути розчленованими між різними державами, у травні 1919 р. Ужгородська, Пряшівська та Хустська народні ради об'єдналися в Центральну руську раду в Ужгороді, яка 8 травня 1919 р. проголосила злуку з Чехо-Словаччиною на правах національної, культурної та господарської автономії. Одночасно з цією широковідомою подією 7 травня в Станіславі, до якого наближалися польські війська, відбувся з'їзд представників 62 громад Закарпаття, який виніс резолюцію домагатися на Мирній конференції в Парижі приєднання русинів-українців до України, виведення з її території угорських, а також чеських та румунських окупаційних військ. Однак на той час Антанта переймалася важливішою проблемою – збройною інтервенцією проти Угорської радянської республіки. Виходячи з геополітичних інтересів без участі українців згодом була вирішена і доля Закарпаття. Рішенням Паризької мирної конференції основна частина краю була приєднана до Чехословаччини, інша – до Румунії. Так за збігом обумовлених обставин як внутрішнього характеру, так і несприятливих зовнішніх чинників, встановлення української державності в Закарпатті протягом 1918–1919 рр. зазнало поразки, відстрочивши питання про національне звільнення у цьому регіоні ще на декілька десятиліть.

Бевз Т.А. (Київ)

**“УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ”
ТА СПРОБИ ЙОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ
НА ПОЧАТКУ ХХ ст.
УКРАЇНСЬКОЮ ПАРТІЄЮ
СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ**

У статті розглядається шляхи та спроби розв'язання українського питання Українською партією соціалістів-революціонерів. Акцентується увага на теоретичному осмисленні даного питання. Відтворено діяльність УПСР по вирішенню національного питання після лютого 1917 р. до прийняття політичної програми влітку 1917 р.

---

¹ Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття. – Нью-Йорк, 1984. – С. 18.